

21. Zobecňování

V učebnicích logiky se uvádí jeden paradox z dávné doby antické. Obyvatel Kréty pravil: „Všichni Kréťané lžou.“ Lhal tento muž – nebo mluvil pravdu? Jestliže jeho tvrzení přijmeme jako pravdivé, pak je onen mluvčí sám popřel, neboť jakožto obyvatel Kréty musel též lhát, a tudíž jeho tvrzení je nepravdivé. Jestliže budeme naopak považovat jeho výrok za nepravdivý, plyne z toho, že i obyvatelé Kréty mluví pravdu, a tedy se lze tázat: jak to, že právě tenhle Kréťan lhal?

Řešení této hříčky nenajdeme v zákonech formální logiky, nýbrž v nepravdivém výchozím výroku, který říká, že všichni obyvatelé Kréty lžou, a to pořád. Nemohlo odpovídat skutečnosti, že každý Kréťan začal lhát, jakmile otevřel ústa. Možná byli kdysi na Krétě více na štíru s pravdou než jiní občané starého Řecka. A tedy byla na místě jistá obezřetnost – ale nic víc. Kdo by chtěl obezřetnost nahradit jistotou, dopustil by se jednoho častého komunikačního přestupku – falešného, chybného **zobecňování**.

Řekněme – stůl. Je to pojem, pod kterým si každý můžeme představit zcela určitý stůl nebo si taky nemusíme představovat vůbec nic. Samo slovo postačí, abychom porozuměli známému, když nám sdělí, že jde koupit stůl.

Potíže mohou nastat, když obecnému pojmu „stůl“ přisoudíme zcela určité, konkrétní znaky či vlastnosti a přitom mlčky předpokládáme, že tyto znaky patří každému stolu: stůl má

čtyři nohy (může mít i tři nebo šest); slouží k tomu, abychom mohli jíst (nejen k tomu); je ze dřeva (nejen). A ještě větší **potíže** nastanou, přisoudíme-li stolům nějaké hodnotící **znaménko**: že jsou dobré, užitečné, nádherné, ošklivé, důležité pro **rodinné štěstí** či pro napsání této kapitoly...Zajisté tohle vše **může být pravda**, ale také nemusí, záleží na zcela určitých **okolnostech**. Proč tolik řečí kolem stolu?

Nahraďme teď slovo „stůl“ jinými obecnými pojmy: žena, muž, černoš, Arab, Polák, Skot, Němec, Čech, Slovák, Hanák. A učiňme z nich soud, tedy jistý druh tvrzení, například: **ženy jsou závistivé, muži sobečtí, černoši impulzivní, Arabové záludní, Poláci kšeftaři, Němci pedanti, Češi jsou Švejci, Slováci Jánošiči, Hanáci jsou pomalí...**

Připusťme, že v každém tvrzení lze najít určitou zobecněnou **zkušenost**, tedy mohou do jisté míry odpovídat pravdě. Do jaké **míry**? Všechna tato tvrzení, a mnohá jim podobná, mohou mít **jistou oprávněnost** jen ve vztahu k něčemu jinému. Řeknu-li, že **Skoti jsou lakomí**, pak tvrdím, že obyvatelé Skotska jsou **šetrnější** než lidé z jiných oblastí – Británie, Evropy, hanáckého regionu nebo celého světa?

Nebo řeknu-li, že u obyvatel Hané se vyskytuje **flegmatický temperament** častěji – než kde? Jinde na Moravě, nebo hned v celé střední Evropě včetně Slovenska? Abych tedy mohl své tvrzení zpřesnit, musím dodat zcela určitou relaci a občany **hanácké oblasti** porovnávat řekněme s obyvateli Slovácka.

Ale odkud to s tím temperamentem vím?

Lze odpovědět, že přece to ví každý, čímž se dopustím dalšího zobecnění a jen zamlžím či kamsi posunu vlastní dokazování. Mohu se též odvolat na své osobní životní zkušenosti s ženami z Hané a ze Slovácka. Patrně to nebudou zážitky tak početné,

aby reprezentovaly celou populaci. Nehledě na to, že někdo jiný mohl zblízka poznat velice temperamentní Olomoučanky a zcela chladné dámy z Uherského Hradiště nebo dokonce z Veselí.

Osobní zkušenost tu stojí proti osobní zkušenosti, což dovo-luje mluvit výlučně jen o subjektivních dojmech, nikoliv o obecné pravdě.

Lze ovšem předložit skutečně platné důkazy, které dovolí osobní mínění změnit na tak řečené objektivní tvrzení. Předpokládá to však uskutečnit výzkum, kde by se reprezentativní počet Hanaček srovnával se stejně reprezentativním počtem Slovaček. Oběma zkoumaným souborům by se musela aplikovat ověřená metoda na posouzení temperamentu a pokud by zjištěné rozdíly byly statisticky významné, bylo by možné potvrdit hypotézu o tom, že je vskutku podstatný rozdíl mezi temperamentem žen ze střední a jižní Moravy. Není mi známo, že by se většina podobných tvrzení opírala o seriózně koncipované výzkumy. Zato mi známo je, že tomu tak není – a tudíž naprostá většina zobecňujících soudů o nejrůznějších rasách, národech, etnických a regionálních skupinách má charakter pouhopouhých dojmů, spíše se hodí říct dohadů a předsudků.

Tedy: komunikační potíže i fauly vyplývají i z toho, že zcela subjektivní dojmy a pocity pronášíme, jako by to byly ověřené, obecně platné a dokázané pravdy. Je-li tomu tak, plyne z toho jeden závěr, ba přímo apel: neříkejme, že „Pražáci só takoví falešní,“ ani že „helé, tihlecti Moraváci jsou takoví upřímní a prostoduší“, nebo že „Germánovi ani Židovi není co věřit“. Tohle vše jsou jen a jen kolektivní nálepky, svědčící ne o skutečnosti, nýbrž o jisté mlhavosti a přímo chudosti myšlení, o nízkém stupni poznání světa toho, kdo je pronáší. Člověk

rozumný – to jest vědoucí, že leccos neví – nelení a mluví subjektivně. Často předesílá, že jde pouze o jeho mínění, o jeho dojem, osobní zkušenost – a ne o jedinou pravdu pravdoucí.

Do kategorie nikoli už potíží, nýbrž komunikačních faulů patří jedna záludnost, která má rovněž kořeny ve falešném zobecňování. Mám na mysli zkratové přenesení zobecňujícího tvrzení na zcela konkrétní situaci, nejčastěji na zcela určitou osobu. Předpokládejme, že opravdu – statisticky vzato a doloženo – má větší počet žen z Hané flegmatictější temperament, než ženy stejného věku ze Slovácka. Tato informace – jen ji tu předpokládám, nikoli tvrdím – může mít i jistou poznávací hodnotu. Komunikační zálud nebo i sprostý faul nastane tehdy, když při každém kontaktu s rodačkou z Hané jedním tak, jako by byla naprosto frigidní. A ještě o tom škodolibě informuji široké okolí.

Popsaný mechanismus nemyšlení je bohužel hodně častý nejen v nejrůznějších kontaktech tváří v tvář. Také v hromadných sdělovačích, v parlamentech i v hospodách napočítáme tolik falešných zobecnění, až se srdce svírá a rozum žasne. A pokud vám pojem „kolektivní vina“ připomíná falešné a nemorální zobecňování, není to vůbec náhodné ani zavádějící. Vždy jde o zkratové zobecnění, kterým pohodlně, nespravedlivě a hlavně nepravdivě nahrazujeme vlastní poznání i hodnocení toho či onoho člověka zobecňující nálepkou. A jemu i sobě nedáváme žádnou šanci, neboť jsme v zajetí předsudků – ať vyplývají z líného myšlení nebo ze zloby, což jsou dva rodiče falešného zobecňování.

I v manželských dialozích se považuje za komunikační faul zobecňující spojení typu: ty nikdy, já vždycky, já zásadně, ty pořád, já stále...

Muž přijde domů o něco později, než ho choť čekala. Rozladěná manželka mu to chce vytknout, proč ne. V její duši mohl zahlodat červík žárlivosti nebo je třeba naštvaná na sebe či na celý svět, tedy i na manžela. Ten s pocitem viny vysvětluje, že potkal cestou z práce jednoho otravu, který ho zdržel a pak ještě kamaráda neotravu, se kterým si dali „U sudu“ dvě deci. Tu do milostivé paní vjede d'áblík zobecňování a spustí: „No jo, to už moc dobře známe! Ty máš pokaždé plno řečí a já tady furt jako blbec čekám. Ty nikdy neumíš přijít nikam včas. Asi se ti všude jinde líbí víc než doma (...)“. Jak na taková slova může reagovat obyčejný, to jest poněkud komunikačně neobratný manžel? Nejspíš se naštvě, pocit viny zmizí a zvýšeným hlasem začne tvrdit, že žena pořád něco má, že s ní nikdy není kloudná řeč a že on si už nesmí s žádným kamarádem ani chvílku povykládat... Všimněte si, kolik tu bylo zobecnění, kolik slůvek jako jsou: vždycky, pořád, nikdy, nikam, s žádným...

Když mě hodně deprimují nejrůznější zobecňování, jimiž se veřejně i soukromě častujeme, a když už už podléhám svému zobecnění, že vše je marné a zbytečné, hledám útěchu, kde jinde než u klasika. Cituji Karla Čapka, který v roce 1924 napsal:

„Jeden z nejnemorálnějších darů lidského ducha je dar generalizace: místo aby shrnoval zkušenosti, hledí je prostě nahradit. V komunistických novinách se nedočtete o světě nic, než že je naskrze mizerný. Pro člověka, kterému není omezenost vrcholem poznání, je to trochu málo. Nenávisť, neznalost, zásadní nedůvěra, to je psychický svět komunismu.“

Vlastně teď ani nevím, jestli jsou tahle slova z Čapkova vyznání „Proč nejsem komunista“ tou nejlepší útěchou.